
Význam a obsah prarodičovské role u mladých českých seniorů a seniorek*

LUCIE VIDOVIČOVÁ, LUCIE GALČANOVÁ,
MARCELA PETROVÁ KAFKOVÁ**

Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno

The Meaning and Performance of the Grandparenting Role among Young Old Czechs

Abstract: In the discourse of active ageing it is assumed that young seniors will hold active roles in public and private life. This article examines grandparenting as an emerging role of young olds in the context of their heterogeneous role sets. Based on an integrated analysis of a survey conducted among people aged 50–70 and qualitative interviews it describes what roles Czech young olds hold and how they position and frame the grandparenting role among their other individual roles. It also describes what activities the performance of the role typically involves. Attention is also devoted to gender differences, which are manifested in the meanings ascribed to the role, and in the type, frequency, and intensity of activities performed. A key issue is found to be the timing of the grandparenting role, when a period of intensive care may be followed by a performative void. From the perspective of gender structure, however, these are asynchronous changes, which makes it possible for a couple to perform their roles in a complementary manner. As some young olds pursue self-development activities indicative of active ageing with and through their grandchildren, alongside the possible duality of active ageing (as a semi-public, socially productive effort) versus grandparenting, it is possible to speak of active ageing through grandparenting, and of grandparenting as a form of active ageing.

Keywords: grandparenting, social role, active ageing, role overload, performative void

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2015, Vol. 51, No. 5: 761–782

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2015.51.5.213>

* Text vychází z projektu podpořeného Grantovou agenturou ČR „Přetížená role: prarodičovství v době aktivního stárnutí“ pod označením 13-34958S. Autorky tímto děkují dvěma anonymním recenzentům a redakci za nesmírně cenné připomínky, které přispěly k výraznému přepracování prvních verzí textu.

** Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Lucie Vidovičová, Ph.D., Ústav populačních studií, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno; e-mail: vidovicova@fss.muni.cz.

Úvod

Období tzv. třetího věku je v sociální gerontologii etablovaným konceptem označujícím období „mladého stáří“ jako specifickou životní etapu, jejíž konkrétní obsahy jsou kulturně a místně proměnlivé. K její náplni v našem kulturním kontextu patří především prarodičovská role, ale zdaleka nejen ta [Hasmanová Marhánková 2010; Petrová Kafková 2014]. Pro řadu lidí může být období třetího věku jedním z nejnáročnějších vůbec – kombinuje totiž některé aspekty stárnutí, ke kterým může patřit změna fyzických i kognitivních schopností či prostě jen pozvolný úbytek sil, zároveň však znamená životní etapu, ve které jsou na jedince kladeny jak původní (pracovní, rodičovské, společenské), tak nové nároky (péče o rodiče, péče o vnoučata, aktivní užívání si volného času atp.). V teoretických diskusích bývá stáří na jednu stranu spojováno s postupným vyvazováním se z řady sociálních rolí, v extrémní poloze je dokonce nazýváno rolí bez role (*roleless role* [Rosow 1967]), na druhou stranu jsou diskutována rizika spojená s kumulací rolí, která potenciálně mohou (ale nemusí) vést k rolovým konfliktům a pocitům přílišné zátěže a bývají spojována s rizikem snížené kvality života [Goode 1960].

Následující text si klade za cíl nahlédnout prarodičovskou roli jako jednu z klíčových součástí rolových setů mladých českých seniorů a senierek. Skrze analýzu významu, výkonu a obsahu prarodičovské role představujeme prarodičovství ne jen jako roli vyjednávanou s partnery v roli (dětmi, vnoučaty ap.), jak již bylo leckde popsáno [Hasmanová Marhánková, Štípková 2014; Hamplová 2014], ale především v kontextu dalších součástí bohatého rolového setu. K těmto účelům využíváme dat z původního dotazníkového šetření, které propojujeme s reflexí životních zkušeností a interpretacemi této životní fáze získanými prostřednictvím kvalitativních rozhovorů s mladými českými seniory a seniorkami. Analýzy rámuje konceptem aktivního stárnutí a hledáním možných pozic pro prarodičovství v tomto diskurzu.

Prarodičovství jako role v rámci diskurzů aktivního stárnutí

Stěžejním tématem v debatě o populačním stárnutí je životní spokojenost, rámovaná konceptem aktivního stárnutí jako způsobem zlepšení kvality života stárnutí navzdory [Active Ageing... 2002]. Kapteyn, Smith a van Soest [2009] ukázali, že k životní spokojenosti nejvíce přispívají sociální kontakty a rodina, zatímco vliv zaměstnání a zdraví je menší. Tato argumentace jde v jistém smyslu proti premisám konceptu aktivního stárnutí, jak je znám např. z dokumentů Evropské komise [Avramov, Mašková 2003; Walker 2006] nebo hojně užívaného evaluačního nástroje evropských a národních politik, tzv. indexu aktivního stárnutí [Zaidi et al. 2013]. V těchto přístupech je aktivita spojována především se sociální a ekonomickou produktivitou, participací a agentickou optimalizací individuálního potenciálu i společenských příležitostí. Tyto ideové dokumenty a z nich odvozené politiky a opatření vytváří společenská očekávání, aby senioři, pokud chtějí být

rozeznáni a označeni jako ti, kteří stárnou aktivně, prodlužovali svoji ekonomickou aktivitu, věnovali se dobrovolnictví, dále se vzdělávali, byli vzory pro mladší generace a pěstovali různé formy osobního rozvoje a péče o sebe. „Senior budoucnosti: pilně se vzdělává, podniká a nestraní se lidí“ [Jiříčka 2013] je novinový titulek, který tato očekávání kladená na role seniorů shrnuje a tlumočí do veřejného diskurzu. Hasmanová Marhánková [2013: 30] dodává, že „(n)aplňený volný čas ve stáří se tak nestává pouze otevřenou možností, ale téměř povinností“.

Toto zúžené pojetí aktivního stárnutí bylo opakovaně kritizováno za svoji snahu o disciplinaci stárnoucího těla, kulturní a třídní hegemonii a zpronevěření se původnímu záměru představit aktivní stárnutí jako podporu příležitostí pro zvýšení obecné kvality života ve vyšším věku [Katz 2000; Perek-Bialas, Ruzik, Vidovičová 2006; Hasmanová Marhánková 2013 aj.].¹ Rozhojňuje se ovšem i kritika omezení výčtu aktivit, které jsou taxativně pojímány jako „aktivní“ a které jsou v ideových a politických dokumentech jako takové vyzdvihovány a hodnoceny [Vidovičová 2015]. Zapojení v sociálních sítích, přátelských, komunitních a zejména rodinných, je zde totiž nezřídka opomíjeno nebo jaksi vytýkáno před závorku: „Současné ideály ‚aktivního‘ a ‚úspěšného‘ stárnutí ukazují směrem seberealizace (*self-actualisation*) a osobních voleb ohledně využití volného času, které nemusí být jednoduše slučitelné s rozsáhlým poskytováním péče o vnoučata.“ [Timonen, Arber 2012: 16]

Na jednu stranu můžeme tyto tendence interpretovat jako kontratlak na „přílišné“ uzavření seniorů, a zejména senierek v privátních sférách domova, kde jsou zachyceni v péči o domácnost a o druhé, a tedy jako snahu o zvýšení jejich veřejného agency a autonomie. Na druhou stranu ale tato nerovnováha ubírá privátním sférám sociální význam, čímž jsou prohlubovány a znovu posilovány procesy sociální exkluze známé z dřívějších fází životních cyklů [Dudová 2013; Ogg, Renaut 2012; Mlčoch 2014]. Právě prarodičovství jako nově získaná role mladých seniorů, nesoucí s sebou celou škálu možných aktivit, tak může sloužit jako prubířský kámen jak pro postavení starších osob v rámci společnosti [Wellard 2012], tak i jako test společenského významu rodiny a péče, právě třeba s ohledem na demografické stárnutí společností a redefinici rodiny v této souvislosti [Vidovičová 2014].

Prarodičovství, resp. narození vnoučete, přináší rozšíření rodinné sítě o další členy a svým naplňováním umožňuje posilování sociálních kontaktů v rodi-

¹ Definice aktivního stárnutí v pojetí WHO [Active Ageing... 2002] uvádí, že „pojem ‚aktivní‘ se vztahuje k participaci na sociálních, ekonomických, kulturních, ekonomických, spirituálních a občanských záležitostech, ne pouze ke schopnosti být aktivní fyzicky nebo participovat na trhu práce. Starší lidé, kteří odejdou do důchodu, jsou nemocní nebo žijí s disabilitou, mohou zůstat aktivními přispěvateli svým rodinám, vrstevníkům, komunitám a národům.“ [Ibid.: 12, překlad vlastní] Řazení argumentu může evokovat, že rodina přichází na řadu „až“ po odchodu do důchodu. Na druhou stranu „rozeznání a podpora důležité role a povinností prarodičů“ [ibid.: 52] je jedním z politických doporučení v tomto dokumentu obsažených.

ně. Muller a Litwin [2011] zjistili, že role percipované jedincem jako nejvýznamnější mají i největší vliv na jeho životní spokojenost. V prostředí Velké Británie Powdthavee [2011] dokázal, že samotná tranzice k prarodičovství přispívá k vyšší životní spokojenosti jedinců, zatímco tranzice k rodičovství takto nutně nepůsobí. Výsledky Reitzese a Mutrana [2004] zase ukazují, že spojení mezi well-being (životní spokojeností) a identitou prarodiče je silné, ale mizí, pokud se do modelu přidá role rodičovská. Naznačují tak, že prarodičovství je prodlouženou rodičovskou rolí, resp. je jí zprostředkováno. Drew a Silverstein [2004] dospěli k alternativnímu závěru, a to že jednotlivé rodinné role, tj. rodičovská, prarodičovská a praprarodičovská, sice na životní spokojenost nepůsobí, uspokojivé naplňování všech tří k vyšší životní spokojenosti ale přispívá. Podle dalších pak k vyšší životní spokojenosti přispívá poskytování péče vnoučatům, a to zejména v zemích, kde jsou s prarodičovskou rolí spojena velká očekávání podpory [Neuberger, Haberkern 2014].

Tak jako jiné aktivní role může být prarodičovství zdrojem sebehodnocení, pozitivního afektu, včetně ontologického přesahu vlastního já, „tady a teď“; pocitu autonomie, zdrojem sociálního statusu a privilegií vycházejících z vlastnictví role [Sieber 1974], včetně většího potenciálu pro mezigenerační dialog, a nových zdrojů učení [Rabušicová, Kamanová, Pevná 2012]. Podobně jako výkon zaměstnání a dobrovolnictví může poskytovat řád každodennosti. Jako identitotvorná role [Reitzes, Mutran 2004] je prarodičovství spojeno i s dalšími aspekty identitní práce [Watson 2008] ve vyšším věku, jako je otázka subjektivního věku [Kaufman, Elder 2003] nebo pojetí a vnímání stáří [Green 2012]. Jak již bylo naznačeno, může být ale i zdrojem zátěže a konfliktu. Jednak může být výkon role spojen s konfliktem vztahovým, jak s vlastními dětmi (rodiči vnoučat) [Thomas 1990], tak s vnoučaty samotnými, a jednak může být zdrojem rolové zátěže, resp. rolového přetížení (*role strain / role overload*), tedy formy konfliktu rolí [Goode 1960; Reilly 1982].

V následujícím textu se proto budeme věnovat prarodičovství v kontextu ostatních rolí mladých seniorů. Popíšeme, jaké role mladí senioři zastávají a jak v rámci svých individuálních rolových setů usazují a rámuji roli prarodičovskou. Dále se zaměříme na zhodnocení podílu hlavních aktivit, kterými je role naplňována. Pozornost přitom věnujeme genderovým rozdílům, zda se projevují ve vnímaném významu role a v míře a typu vykonávaných činností. Zejména kvalitativní rozhovory nám daly nahlédnout i do vnímané časové a generační dynamiky prarodičovských aktivit. Naše analýzy ovšem předchází představení dat a klíčových proměnných.

Data a metody

Pro zodpovězení našich otázek využíváme integrovaného přístupu k analýze kvantitativních a kvalitativních dat s cílem zachytit význam prarodičovské role pro mladé seniory a získat vhled do způsobů a podob jejího naplňování. Kvantitativní analýzy jsou založeny na výběrovém šetření „Životní role“, rea-

lizovaném v září 2014 formou standardního dotazníkového šetření tváří v tvář s využitím notebooků (CAPI) v populaci České republiky ve věku 50 až 70 let. Výsledný vzorek 730 respondentů získaný kvótním výběrem je pro danou populaci reprezentativní dle pohlaví, věku, vzdělání, velikosti místa bydliště a kraje (NUTS3).² Průměrná doba rozhovoru činila 43 minut a tazateli bylo 78 % rozhovorů označeno jako (velmi) jednoduchých a 22 % jako (docela) obtížných, což odpovídá i dříve zjištěným podmínkám obdobných šetření v seniorské populaci [Petrová Kafková 2012]. Ve vzorku je zastoupeno 53 % žen, 16 % osob se základním a 13 % osob s vysokoškolským vzděláním. Šedesát procent respondentů (56 % žen a 65 % mužů) je v manželství, 20 % žen a 8 % mužů jsou v této věkové kategorii vdovami a vdovci. Bez ohledu na formu soužití 70 % respondentů uvedlo, že má v současné době partnera/partnerku. Co do socioekonomického statusu je 40 % respondentů zaměstnanci (shodně obě pohlaví), dalších 40 % jsou důchodci (43 % žen, 36 % mužů), 6 % jsou pracující důchodci. Osob samostatně výdělečně činných je ve vzorku 9 %, žen ale pouze 5 %, u mužů je to třikrát více. Žen je naopak dvojnásobný podíl v kategorii nezaměstnaných a osob v domácnosti (4 %, resp. 2 %).

K zachycení palety životních rolí sloužila otázka: „Čím vším ve svém současném životě jste?“ Respondenti volili z nabídky 15 rolí: *manželka/manžel (partnerka/partner)* (69 %); *matka/otec* (90 %); *dcera/syn (respondent/ka má žijící rodiče)* (41 %); *babička/dědeček* (62 %); *pracovník, zaměstnanec, resp. podnikatel* (56 %); *přítel(kyně)/kamarád(ka)* (91 %); *dobrovolník/dobrovolnice* (7 %); *člověk učící se nové věci* (54 %); *pacient/ka* (41 %); *člověk, který o někoho pečuje* (24 %); *věřící člověk* (25 %); *bratr/sestra* (79 %); *člověk věnující se intenzivně koníčkům* (42 %); *snacha/zeť (respondent/ka má žijící/ho tchána/tchýně)* (31 %); *jiná důležitá role* (1 %).³ Pro tento text je výchozí rolí a klíčovou proměnnou definující náš podsoubor role prarodiče (babička/dědeček). Výkon prarodičovské role jsme pak hodnotili dotazem na to, jakou výpomoc v současné době respondent/ka osobně poskytuje rodině svých dětí, resp. svým vnoučatům. Ze seznamu všech poskytovaných činností jsme vypočítali součtový *index prarodičovských aktivit*, nabývající hodnot nula (žádná výpomoc) až sedm (všechny formy výpomoci). Průměr indexu je 3,2 bodů (standardní odchylka 2,1; N = 441).

Kvalitativní část výzkumu je založena na analýze 30 hloubkových rozhovorů se 32 komunikačními partnerkami a partnery (21 žen a 11 mužů ve věku od 56 do 82 let, průměr 65 let), provedených v letech 2013 a 2014 ve dvou sběrných vlnách. Vzorek byl v první fázi konstruován jako záměrný výběr (tedy výběr

² Terénní šetření realizovala agentura FOCUS – Centrum pro sociální a marketingovou analýzu.

³ V rámci tohoto výčtu jsme v dotazníku nabídli možnost doplnit i jinou roli, kterou respondent/ka považuje za důležitou. Tyto odpovědi jsou shrnuty pod názvem „jiné“. Jednalo se pouze o jednotky případů a uvedeny byly role dlužník, prababička, sportovec, strýc, teta, cestovatel, tchýně a zastupitelka. Malá četnost této kategorie nám dává určitou míru jistoty, že v dotazníku nabídnuté role pokrývají podstatnou část skutečných rolíových setů.

komunikačních partnerů pro explorační fázi výzkumu, která umožňuje vzhled do problematiky), ve druhé fázi pak byl po průběžné analýze zvolen výběr teoretický (vedený již potřebou doplnit určitý typ zkušenosti tak, aby odpovídal hlavním konceptuálním osám vycházejícím z průběžné analýzy dat). I při omezeném rozsahu vzorku jsme se snažili zachovat jak geografickou pestrost (byli dotazováni lidé z velkých, středních i malých měst a obcí ze sedmi různých krajů ČR), tak především pestrost zkušeností s různými kombinacemi rolí a rolových setů. Dvacet z celkového počtu dotazovaných žilo v partnerském vztahu (tři páry byly dotazovány společně), osm bylo rozvedených, tři ovdovělí a jedna žena byla svobodná. Sedm dotazovaných pracovalo před odchodem do důchodu (ve vzorku je také jeden invalidní důchodce), zbytek tvořili starobní důchodci a důchodkyně, z nichž šest si ke své penzi nijak nepřivydělávalo. Lišili se také počtem vnoučat (od 0 po 8, průměrně 1,6) i intenzitou péče o ně či zkušeností s péčí o další příbuzné (např. rodiče). Ve vzorku byli zachyceni tři lidé s vyučením bez maturity, devět osob s maturitou, více než polovinu vzorku tvořili lidé s různým stupněm vysokoškolského vzdělání. Tyto podíly nekopírují českou seniorskou populaci a při analýzách máme tuto disproporci na paměti. Cílem sběru bylo zachycení pestrosti zkušeností, jež výběr s ohledem na pokrytí různých sociálních vrstev, životních situací či rolových setů splňuje. Předkládaná studie vychází pak především z analýzy rozhovorů s těmi komunikačními partnery a partnerkami, kteří kombinovali větší množství rolí (práce, péče, dobrovolnictví, vzdělávání, „aktivní“ volný čas), z nichž část pocítovala a prožívala buď přímo v době vedení rozhovoru, či ve své minulosti rolové přetížení (zvýšené nároky okolí, vlastní pocit únavy či vyčerpání v důsledku kombinace řady rolí), ostatní však tvoří významný kontext pro interpretaci a srovnání jejich výpovědí. Při analýze jsme postupovali od opakovaného čtení přepsaných rozhovorů přes otevření a zaměřené kódování v duchu zakotvené teorie [Strauss, Corbin 1999; Charmaz 2006]. Jednalo se o polostrukturované rozhovory, průměrný rozhovor trval 87 minut. Rozhovory byly již při přepisu anonymizovány a v textu uvádíme přezdívky.

Výsledky

Prarodičovství v kontextu ostatních rolí mladých seniorů

Mladí senioři zastávají celou řadu rolí v komplexních rolových sítích, zahrnujících jak role rodinné, tak role související se zaměstnáním, osobním rozvojem a dalšími možnými potřebami a zájmy. Jak jsme již uvedli výše, nejčastější rolí mladých seniorů je role přítele/kyně či kamaráda/ky a rodiče, následují další rodinné role. Prarodiči je v našem výběrovém souboru celkem 62 % respondentů. Pravděpodobně nižším věkem žen při narození dětí by se snad dal vysvětlit o něco vyšší podíl žen-babiček vůči mužům-dědečkům (68 % vs. 55 %). I přítomnost dalších rolí je však genderově podmíněna: zatímco mezi rodiči, pečujícími a věřícími mírně převažují ženy nad muži, u role manželské/partnerské, ekono-

mické (tj. zaměstnanec, OSVČ) či rolí souvisejících s vlastním rozvojem a náplní volného času je tomu naopak.⁴ Průměrně mladí senioři zastávají 7,1 rolí (medián 7) a tato hodnota je v zásadě pro obě pohlaví stejná (ženy mají o 0,2 role více).

Abychom dokázali odhadnout pozici prarodičovské role mezi ostatními rolemi, zajímali jsme se o vybrané kvality jednotlivých rolí, resp. jsme zjišťovali, kterou roli v rámci svého rolového setu považují respondenti za nejdůležitější, nejvíce časově náročnou atp. Z titulu našeho tématu je zajímavé, že právě prarodičovská role má pro respondenty velkou subjektivní důležitost. Více než polovina (54 %) respondentů-prarodičů označila tuto roli za *nejdůležitější* nebo *druhou nejdůležitější* ve svém životě. V předjímání diskuse, která následuje níže, nepřekvapí, že prarodičovská role je (první či druhou) nejdůležitější pro 61 % babiček, ale „jen“ pro 45 % dědečků. Kromě prarodičovství mají v životech prarodičů prominentní postavení další dvě rodinné role: role rodičovská (61 %) a manželská/partnerská (54 %). Ostatní role byly voleny výrazně méně. Respondenti, kteří prarodiči (zatím) nejsou, sice také obdobně jako prarodiče považují za nejdůležitější roli rodičovskou a manželskou/partnerskou, ale oproti prarodičům nezanedbatelná část z nich zároveň přikládá velký význam i rolím nerodinným, a to zejména roli přítele/kamaráda, která patří mezi nejdůležitější pro 21 % z nich (mezi prarodiči to je jen 6 %), a své roli ekonomické (20 % vs. 7 % prarodičů).

Prominentní postavení prarodičovství mezi ostatními (nejen rodinnými) rolemi ukazuje i zjištění, že 68 % prarodičů jej označilo za roli, která jim přináší *nejvíce štěstí a radosti*. Opět tak odpovědělo více babiček než dědečků (75 % vs. 58 %). Ženám, které (zatím) nejsou babičkou, přináší nejvíce štěstí role mateřská (39 %), role přítelkyně/kamarádky (18 %) a věnování se zálibám (10 %). U mužů, kteří nejsou dědečky, je výčet rolí přinášející největší štěstí podobný, ale role jsou hierarchizovány v jiném pořadí: věnování se koníčkům (21 %), role přítele/kamaráda (21 %), role manžela (19 %) a otce (17 %).

Pro doplnění tohoto obecného popisu významu prarodičovské role ještě dodejme, že se nejedná o roli *časově nejnáročnější*: „pouze“ 15 % prarodičů tato role zabere v běžném týdnu nejvíce času. Největší podíl prarodičů (26 %) označil za časově nejnáročnější roli vázanou na ekonomickou aktivitu a pro 22 % je to manželská/partnerská role. Překvapivě se přitom neliší podíl babiček a dědečků, pro které je prarodičovství časově nejnáročnější rolí. Možným vysvětlením je, že v případě mužů jde obvykle o společnou péči manželského páru (partnerské dvojice). Muži, totiž častěji než ženy pečují o svá vnoučata, pokud jsou ženatí, zatímco ženy péči poskytují téměř bez ohledu na svůj rodinný stav [viz Petrová Kafková 2014; Hubatková, Kreidl, Žilínčíková 2015], což koneckonců potvrzují i naše kvalitativně sbíraná data. Z těch vyplývá, jak diskutujeme ještě i dále, že muži své prarodičovství nezdídkou realizují jako výpomoc a podporu manželce-babičce.

⁴ Výjimkou je role dobrovolnická, malou relevanci genderu pro dobrovolnictví z hlediska podílu jedinců, kteří se mu věnují, již dříve ukázala Petrová Kafková [2013].

Žádná sociální role však nepřináší pouze štěstí a radost, ale může na se be vázat i obavy a starosti. Řada komunikačních partnerů a partnerek, kteří se zúčastnili kvalitativní části výzkumu, například popisuje tíhu odpovědnosti a strach o bezpečnost vnoučat, protože nejsou „jejich“. Zatímco strach rodičovský má spíše podobu dlouhodobé starosti o životní úspěch, o aktuální i budoucí well-being dítěte, u vnoučat je to spíše strach situační („aby se jim něco nestalo“) [srov. Mason, May, Clarke 2007]. A ten může mít i rovinu zodpovědnosti vůči vlastním dospělým dětem – rodičům vnoučat – jako v jistém smyslu zvnitřněný tlak na správný, rodiči očekávaný výkon prarodičovské role. Postoj „být dobrým prarodičem dceřiným dětem“ tak vlastně zdůrazňuje fluidnost hranice mezi rolí prarodičovskou a rodičovskou. Na druhou stranu, jak poukazuje v rozhovoru například paní Cilka, „za vnoučata člověk nemá takovou odpovědnost jako za svoje děti“. Pokud by se paní Cilka zúčastnila i kvantitativního výběrového šetření, byla by tak pravděpodobně mezi těmi 16 % respondentů-prarodičů, téměř shodně mužů i žen, kteří označili právě roli *rodičovskou* jako tu, která jim *přináší nejvíce starosti*. Oproti tomu je prarodičovská role rolí vázanou na nejvíce starostí pouze pro 8 % dědečků a babiček. Jen pro 4 % dědečků a 5 % babiček jde o roli, kterou *nevládají*, jak by si přáli, a necelé jedno procento ji označilo dokonce jako roli, kterou *nevládají vůbec*. Jen pro úplnost dodejme, že pro respondenty, kteří nejsou prarodiči, je role rodičovská stresující do stejné míry jako u prarodičů. V jistém smyslu by tak bylo možné říci, že po narození vnoučat se vnímaná zátěž, resp. obavy nerozloží do obou generací, ale spíše se sčítají.

Pro 16 % respondentů představuje prarodičovská role jednu ze tří nejobtížněji sladitelných rolí, ale pouze dvě procenta respondentů ji považují za hlavní zdroj problémů, které z rolového konfliktu vyvěrají. Celkově přitom problémy se sladováním rolí udalo 51 % respondentů, jak mužů, tak žen. Za hlavního viníka svých problémů s kombinováním rolí považují respondenti nejčastěji svou roli ekonomickou (42 %). Připomeňme, že náš výzkum se zaměřuje na mladé seniory ve věku 50–70 let, takže větší podíl z nich je stále ekonomicky aktivní. Ve starobním důchodu a nepracujících na žádný typ smlouvy je pouze 40 % našich respondentů. V jejich případě je za hlavního viníka přetížení i zdroje starostí zcela nepřekvapivě označována role pacienta (31 %).

Výše prezentované výsledky potvrzují v teoretickém úvodu diskutovaný význam rodinných vazeb a rolí pro mladé seniory. Hasmanová Marhánková [2013] ale ve své etnografické studii center pro seniory poukázala na vymezování se části žen (tj. formálně „aktivně stárnoucích“) vůči stereotypní představě „babičky na plný úvazek“. Jí zkoumané ženy aktivně vyjednávaly svou „babičkovskou roli“, tj. především intenzitu péče o vnoučata, dle svých představ a přání vázaných na výkon jiných, nových rolí, zejm. oněch tzv. volnočasových, sebererealizačních a seberozvojových. V našem výběrovém šetření s názorem, že „babička/dědeček na plný úvazek je přežitek“ (rozhodně) souhlasilo 23 % dotázaných, 46 % dotázaných (rozhodně) nesouhlasilo a celých 31 % bylo nerozhodnutých. Tento postoj se neliší mezi prarodiči a ostatními mladými seniory a nezávisí ani

na množství času věnovaného rodině svých dětí. Podíl přesvědčených o tom, že být babičkou na plný úvazek je přežitek, však stoupá se vzděláním (ZŠ – 19 %, VŠ – 27 %) a je výrazně silnější u nejmladších respondentů (50–54 let). Silnou zakořeněnost této typizace (o které budeme ještě mluvit i dále) ukazuje i zjištění, že mezi odmítači tohoto tvrzení je více žen než mužů (52 % vs. 40 %), kdežto u podpůrců je tomu naopak (21 % vs. 26 %). Jinými slovy, muži, respondenti s vyšším vzděláním a mladší senioři (resp. osoby ve vyšším středním věku) jako by potřebovali více prostoru i na ostatní role ve svých rolových setech, zatímco ženy, osoby s nižším vzděláním a starší respondenti více tíhnou k tradičnějším představám o rozpínavém významu role prarodiče v pozdějších životních fázích. To ovšem neznamená, a naše empirická data to potvrzují, že se lidé v různých vzdělanostních kategoriích věnují vnoučatům výrazně odlišně. Na rozdíl od věku a pohlaví vzdělání ani ekonomická aktivita do míry poskytované péče v našem kvantitativním souboru v zásadě neintervenují.

Výkon prarodičovské role

Je zřejmé, že prarodičovská role je rolí jedinci svým způsobem připsanou konáním ostatních jedinců v daném rodinném systému. Aktér sám její vznik nemůže přímo ovlivnit. Její přijetí a náplň je však již do značné míry závislá na rozhodnutí jedince vzhledem k jeho možnostem a vztahovým okolnostem. Pro účely analýzy v následujícím textu vycházíme z premisy, že prarodičovská role je naplňována aktivitami, a ty výkon role definují. V běžném jazyce ustálené spojení „hlídat vnoučata“, asociující dozor a disciplinaci, případně sousloví „poskytování péče“ může zahrnovat celý vějíř činností od bazální péče, jako je poskytování stravy, po kvalifikované činnosti, jako je např. vzdělávání.

Pro účely kvantifikace poskytované prarodičovské péče v našem souboru jsme zvolili index prarodičovských aktivit, vzniklý součtem činností prarodiči vykonávaných (pro jejich výčet viz Tabulku 1 níže). Dle očekávání míra zapojení roste s počtem vnoučat, která daný respondent má (Pearsonovo $r = 0,125$, $p. < 0,01$), není však ovlivněna počtem dospělých dětí. Logickou souvislost má i intenzita poskytované péče s intenzitou kontaktu s rodinou dospělého dítěte, resp. alespoň některého z nich (koeficient Gama = $-0,481$, $p. < 0,001$). Při každodenním styku, který deklaruje 26 % prarodičů, je průměr počtu aktivit $4,5 (\pm 2,1)$; intenzita několikrát týdně (33 % respondentů) znamená v průměru 3,6 aktivit ($\pm 1,9$), několikrát měsíčně (30 % respondentů) již pouze 2,6 aktivit ($\pm 1,7$). Frekvenci styků „několikrát do roka“ pak v zásadě odpovídá v průměru jen o něco více než jedna aktivita ($1,3; \pm 1,4$). Několikrát do roka a méně často styky s rodinami svých dětí uvedlo necelých 10 % dotázaných (13 % mužů a 7 % žen).⁵

⁵ Jedno procento respondentů (šest mužů a jedna žena), kteří uvedli, že s rodinami svých dětí nemají žádné styky, není v těchto analýzách prarodičovských aktivit zahrnuto.

Intenzita kontaktu a potažmo tak i intenzita prarodičovských činností může být samozřejmě zprostředkována prostorovou blízkostí, kterou jsme v těchto analýzách sledovali pouze u vybraných dospělých dětí a vnoučat, a zejména dalšími charakteristikami jak dětí, tak vnoučat (pohlaví, partnerství, zdravotní stav apod.). Jelikož však jsou tyto na prarodičovství jako roli vázány pouze nepřímo, nevěnujeme jim v této chvíli detailní pozornost. Co však může být z titulu možností výkonu role a variability rolového setu důležité, je velikost sídla jako zástupná proměnná dostupných alternativních rolí, struktur příležitostí pro společné aktivity, ale také jako určitý modelový, typizovaný kontext výkonu role městského vs. venkovského prarodiče, jak detailně diskutujeme níže. Ve výběrovém šetření skutečně takovou souvislost nacházíme: index prarodičovských aktivit s velikostí sídla narůstá – v nejmenších sídlech je průměr aktivit 2,8 ($\pm 2,2$), ve středních kolem tří aktivit a v největších městech nad 100 tis. obyvatel už 3,5 ($\pm 2,1$).

Hovoříme-li zde o prarodičovství v kontextu rolových setů, je zajímavé podívat se, zda se počet vykonávaných prarodičovských aktivit liší i v závislosti na držení dalších rolí, a to zejména těch, které by bylo možné operacionalizovat jako sociálně produktivní aktivity, potažmo aktivity aktivního stárnutí. Jelikož jsou oba tyto kontexty silně genderově diferencované, je vhodné je takto i analyzovat. Ve výsledku je vyšší index prarodičovských aktivit přítomen u mužů, kteří zároveň deklarují výkon rolí „kamarád/přítel“ (koeficient Eta = 0,215) a „člověk věnující se intenzivně koníčkům“ (Eta = 0,149); a u žen, které uvádí role „člověk učící se nové věci“ (Eta = 0,18) a „pečující“ (Eta = 0,198). Je tak pravděpodobné, že intenzivněji, resp. mnohostranněji pečující prarodiče tyto jmenované role a s nimi spojené aktivity realizují (přinejmenším částečně) jako *součást* své role prarodičovské. Genderové rozdíly zase potvrzují „tradiční“ pojetí rolí aktivního stárání ve společnosti: ženy jako pečující a veřejně se sdružující (např. v rámci univerzit a center třetího věku) a muži jako „kutilové“ a „mužsky soudržní“. Spojení vyšší variability výkonu prarodičovské role s těmito dalšími rolemi také zrcadlí odlišný obsah výkonu role v závislosti na pohlaví, kterému věnujeme následující oddíl.

Výkon prarodičovské role a gender

O svá vnoučata pravidelně v nepřítomnosti rodičů pečuje („hlídá“) 53 % prarodičů, v případě zvláštní potřeby, jakou je např. nemoc dítěte, pak 59 % (podíly z celého souboru prarodičů). Mezi pečujícími převažují ženy, rozdíly ve výpovědích respondentů ale nejsou tak vysoké, jak bychom mohli očekávat (viz Tabulky 1 a 2 níže). Co do podílu respondentů vykonávajících prarodičovské aktivity je nejrozšířenějším typem péče o vnoučata společné trávení času prázdnin a svátků. Celkově se takto vnoučatům věnuje 74 % prarodičů, a to jak mužů, tak žen. Mezi časté aktivity s vnoučaty patří i společné výlety, návštěvy divadel či kina, které podle svého vyjádření o něco častěji s vnoučaty provozují babičky než dědečci (58 % vs. 51 %). Větší genderovou diversifikaci jsme zaznamenali u přípravy

Tabulka 1. Vybrané aktivity prarodičů žijících v partnerství v péči o vnoučata (v %)

	Odpovědi žen (jak to vidí ženy)		Odpovědi mužů (jak to vidí muži)	
	Poskytují já (žena)	Poskytují (i) manžel/ partner	Poskytují já (muž)	Poskytují (i) man- želka/ partnerka
Tráví s nimi část prázdnin a svátků	80	68	73	73
Hlídá v případě zvláštní potřeby (v nemoci ap.)	68	44	55	65
Pravidelně hlídá v nepřítomnosti rodičů	63	40	47	54
Chodí s nimi na výlety, do divadla, kina	66	50	55	54
Vaří obědy, připravuje svačiny	50	14	22	47
Doprovází děti do školy, kroužků	26	18	22	26
Pomáhá s přípravou do školy, doučuje	21	14	12	18

Poznámka: N = 321.

stravy vnoučatům. Tímto způsobem o svá vnoučata pečuje 48 % babiček, ale „jen“ 20 % dědečků. Adekvátně k tomu pak 47 % dědečků žijících v partnerství uvedlo, že tento typ péče vnoučatům zajišťuje jejich manželka (Tabulka 1). Mezi méně rozšířené typy péče patří pomoc s přípravou do školy či doučování, v jejich poskytování taktéž mírně převažují ženy nad muži.

Tabulka 1 poskytuje přehled rozdílů v míře poskytované péče dle pohlaví mezi respondenty a respondentkami majícími v současné době partnera či partnerku a zahrnuje zároveň i výpověď ohledně forem poskytované péče i u tohoto partnera. Tabulka 2 pak doplňuje rozdíly podle pohlaví u respondentů a respondentek žijících bez partnera.

Vliv absence partnerství a potažmo i samotného genderu na výkon prarodičovské role ilustruje i přehled průměrných podílů angažovanosti v jednotlivých činnostech shrnutý v Tabulce 3 níže. Muži s partnerkou uvádí v průměru o 12 procentních bodů (p. b.) více různých činností než muži bez partnerky, ale obě skupiny mužů (s partnerkou i bez) mají, alespoň přibližně, stejnou intenzitu angažovanosti v činnostech, jako jsou doprovázení do školy a společné trávení prázdnin. Aktivity, které jsou především opomíjeny, je-li dědeček bez partnerky, jsou výlety, pravidelná i nepravidelná hlídání a příprava jídel. Ve srovnání žen s partnerem a bez partnera klesá podíl angažovaných o 9 p. b., což není oproti 12 p. b. u mužů zase tak velký rozdíl. Mírně se ovšem liší aktivity, ve kterých do-

Tabulka 2. Vybrané aktivity prarodičů žijících bez partnera (v %)

	Ženy	Muži	Celkem
Tráví s nimi část prázdnin a svátků	68	68	68
Hlídá v případě zvláštní potřeby (v nemoci ap.)	57	43	54
Pravidelně hlídá v nepřítomnosti rodičů	54	29	48
Chodí s nimi na výlety, do divadla, kina	46	29	42
Vaří obědy, připravuje svačiny	45	7	36
Doprovází děti do školy, kroužků	22	21	22
Pomáhá s přípravou do školy, doučuje	16	4	13

Poznámka: N = 124.

chází k úbytku angažovanosti nejvíce. U babiček je to sice také nejdříve chození na výlety, ale následuje společné trávení prázdnin, hlídání v případě mimořádných situací a částečně také pravidelné hlídání v nepřítomnosti rodičů. Jinými slovy, tyto aktivity mají tendenci se z výkonu prarodičovské role „ztrácet“, není-li prarodičovství sdíleno v partnerském páru.

Průměrný podíl výkonu prarodičovské role, jak jej zde definujeme, je tedy výrazně nižší u prarodičů žijících mimo partnerství a u mužů-dědečků. Nejproblematictější z tohoto pohledu je pak situace mužů-dědečků bez partnerky (nějakou formu péče poskytuje „jen“ 29 % z nich) [viz též Hubatková, Kreidl, Žilínčíková 2015].

Crawford [1981] ve své práci poukázala na spíše „instrumentální roli“ dědečků, orientovaných na praktickou pomoc či radu vnoučatům, a „socioexpresivní roli“ babiček, zaměřených na blízký kontakt s vnoučetem. Autorka označuje toto dělení rolí jako „tradiční“, ale sama upozorňuje, že intenzivní péče o vnoučata je v jí zkoumané generaci amerických babyboomers vlastně novou záležitostí: pečující prarodiče nejsou dějinnou samozřejmostí a tradicí, ale jsou spíše důsledkem sociálních změn, které se odehrály v posledních dekadách v souvislosti s druhou demografickou tranzicí (snížení porodnosti a počtu dětí v rodině, zvyšující se naděje dožití i zdraví populace, které umožňují soužití více generací atp.) a změnami v oblasti placené práce.⁶ Data v Tabulkách 1 a 2 ale nehovoří o striktně „mužských“ vs. „ženských“ pečovatelských/prarodičovských činnostech, spíše jakoby naznačovala, že dědečkové dělají všechno, co dělají babičky, jen babičky to dělají

⁶ V kontextu České republiky je však třeba připomenout, že zatímco druhá demografická tranzice u nás probíhá opožděně od devadesátých let 20. století, masivní zapojení žen na pracovním trhu má u nás naopak tradici delší než v prostředí USA.

Tabulka 3. Průměrné podíly respondentů poskytujících nějakou formu péče dle partnerství a pohlaví (% a procentní body)

		POHLAVÍ		
		žena	muž	ROZDÍL
PARTNERSTVÍ	Ano	53	41	12
	Ne	44	29	15
	ROZDÍL	9	12	–

více (častěji) a některé věci zřejmě i intenzivněji [obdobně i Somary, Stricker 1998]. Pokud ovšem porovnáme výpovědi o vlastních prarodičovských aktivitách s výpověďmi o prarodičovských aktivitách partnera (Tabulka 1), všimneme si, že muži (z pohledu žen) své zapojení nadhodnocují. Průměrný rozdíl mezi podílem odpovědí, co dělá respondent a co jeho partner, je v případě žen-respondentek 18 p. b., v případě mužů-respondentů jen devět. Muži tedy vidí svoji participaci o něco více rovnostářsky, než když na stejnou situaci nahlíží ženy.⁷ Jak si ale všimneme i dále, aktivity dědečků mohou být ještě i jiného typu, než nabízí Tabulka 1.

V kvalitativních rozhovorech se objevovaly tři významné postavy či charaktery:⁸ tzv. *typická babička*, zajišťující především primární péči, odpovídá oné modernistické představě ženy v domácnosti, která se věnuje péči o nejmenší děti, domácím pracím, představuje něhu a vlídnost, dále *venkovská babička*, která je s prvním obrazem spojena, ale její péče se omezuje především na uspokojení primárních potřeb a je komplikována požadavky práce na hospodářství (tj. potenciálně konkurenční rolí). Její přístup je více či méně srdečný, ale zároveň je spojen s velkou mírou autonomie vnoučat, která se často realizuje v rámci širšího věkově pestrého kolektivu sourozenců nebo dalších dětí nebo naopak ve společné práci v hospodářství. A do třetice je to figura tzv. *městské babičky*.⁹ K venkovskému protipólu

⁷ Autorky děkují jednomu z anonymních recenzentů za pobídku zaměřit se na tento rozpor.

⁸ Termín si zde vypůjčujeme spíše z oblasti narativní analýzy, kde pojem *figure* či *character* vyjadřuje určitý typ aktéřské postavy, jednající, mající roli v příběhu. V našem případě se jedná již o *in vivo* koncept, který má souhrnnou povahu (nejedná se tedy o konkrétní osoby ve vyprávění, ale spíše o určitý typ figury). Tyto charaktery byly získány v rámci vzpomínání na vlastní zkušenost s prarodiči. Ke vztahu mezi prarodičovstvím a vzpomínkami na vlastní dětství viz např. King, Elder [1997].

⁹ Pro označení jsme zvolili rozlišení městsko-venkovské, protože přesněji odpovídá rámování, které těmto rolím dali samotní komunikační partneři, podobně bychom však mohli zvolit jako kategorizační osu sociální status či třídu. Tento postup by mohl kategorie obohatit ještě o *pracující babičku*, která neodpovídá venkovskému prarodičovství, neboť práci v zaměstnání není možné sdílet tak jako práci v hospodářství, ale zároveň nemá nutně znaky vyššího sociálního statusu či kulturního kapitálu jako *městská babička*.

funguje jako model městské intelektuálky, emočně spíše odtažitě či distingované, která se věnuje především kultivaci i disciplinaci. Oproti „venkovské“ volnosti či zapojení do práce uvádí do jiného světa – světa kultury dospělých. Tyto *typizované představy či obrazy* rolí fungují jako nostalgické popisy paměti a zároveň jako aktivní obrazy. Mají svůj zdroj v kulturně sdílených představách a společenských očekáváních a jsou v rozhovorech využívány k reflexi vlastní prarodičovské role, která vychází ze srovnání (v polostrukturovaném rozhovoru aktivně podníceného) vlastní situace se situací předchozích generací. Ukazuje to například Alžběta (59 let), když popisuje roli, kterou zastává její matka jako prababička:

No, vona je ta typická babička, co peče ty buchty, a když děti měly bundu s rozbitým zipem, tak jsem jim to dala na víkend k babičce a vrátila se mi samozřejmě spravená ((smích)), jo. Takže v tom ona je jako vzorná.

„Typická babička“ se objevuje jako sebevymežující obraz ale i v negativním smyslu. Slovní spojení „nejsem typická babička“ je součástí legitimizace omezení péče a vědomého nevykonávání role „babičky na plný úvazek“, kterou zmiňujeme výše.¹⁰ V odstavcích věnovaných genderovým souvislostem výkonu prarodičovské role je to zajímavé i z toho titulu, že se tato typizace objevuje výhradně v ženském rodě a nemá ve výpovědích svůj jasně rozpoznatelný mužský protějšek „typického dědečka“. V mužských vyprávěních se figura „typické babičky“ objevuje také jako označení role vlastních manželek v důrazu na pečující náplň jejich role babiček v kontrastu s vlastní rolí dědečkovskou, jak ukazuje například vyprávění pana Otty (66 let):

[Manželka] se může z dětí zbláznit. [...] Víceméně pokud máme fyzickej kontakt, tak se jim věnuje na stoprocentní úvazek babičky. Má je strašně ráda, no asi by jim dala první poslední. A učí se jako s nima, jo, pochopitelně taky, jo, i o prázdninách. [...] Já nevím, třeba mám takovej dobrej pocit, když můžu jim něco předat, jo, jako nějaký zkušenosti nebo je něco naučit, jo, to mně dělá docela dobře, když vidím, že na to zaberou a už třeba něco umí tím pádem. [...] Jinak pochopitelně su na ně hrdej teda, protože jsou to, u malé se to ještě neví, ale ti dva jsou chytrí kluci oba a sportovci, čili to je všecko, co já jsem dělával kdysi. [...] Ten malej teda je ještě do té školky, dostane třeba kladívko a hřebíky a učí se to zatloukat a kleště a vytahovat... a ten starší už zase když tam něco dělám, jo, se dřevem třeba, tak už dostane tu velkou vrtačku a bude přišroubovávat šroubky pod dohledem. [...] Nebo „chlapi, vemem to a vodnesem to,“ [...] tak takový věci.

¹⁰ Hasmanová Marhánková [2010] v návaznosti na Sýkorovou [2007] hovoří o „sociálním distancování“ aktivních senierek vůči stigmatu, které je spojeno s obrazy „automatických babiček“ či „babiček na hřebíčku“ [Hasmanová Marhánková 2010: 24]. Zatímco tyto negativní obrazy, skrze které „aktivní seniorky“ vymezují svou vlastní identitu, jsou vztaheny především k ostatním seniorům ve stejné generaci, na konstrukci „typické babičky“ se podílí také vzpomínky na vlastní prarodiče, a proto není její stigmatizující aspekt tak silný.

Výpověď pana Otty možná nelze považovat za zcela typickou, odpovídá ale do značné míry instrumentálnímu a pečujícímu výkonu role popsanému výše u Crawford [1981] a také našim vlastním kvantitativním zjištěním. Obecně menší význam přikládáný prarodičovství u mužů totiž může znamenat *vykonávání role jiným způsobem*: tvorbou zázemí, což může zahrnovat i podporu manželky – babičky, a tudíž i komparativně vyšší subjektivní význam role manžela, a spojením výkonu prarodičovské role s dalšími běžnými aktivitami.

Omezení výkonu prarodičovství a rolové prázdno

Pokud jsme na základě empirických dat měli možnost zhodnotit, jaká péče je v rámci prarodičovství poskytována a jaké činnosti jsou realizovány, zajímaly nás v dalším kroku důvody, proč se někteří respondenti těchto konkrétních typů výpomoci neúčastní. V rámci dotazníkového šetření jsme těm, kteří negovali angažovanost v některé z nabídnutých možností prarodičovské péče, nabídli několik možných důvodů. Zadání v dotazníku pak poptávalo dva hlavní, nejvýstižnější důvody. Pokud tyto odpovědi sečteme, jako nejčastější důvod neposkytování péče vystoupí neexistence či nepercipování takovéto potřeby. Konkrétně respondenti uváděli, že rodiny jejich dětí si tyto potřeby zajišťují samy bez pomoci (27 %) nebo že vnoučata tuto pomoc nepotřebují (15 %). Pro dalších 10 % je důvodem velká prostorová vzdálenost. Nezanedbatelnou roli však hrají i indikátory možných rolových konfliktů: 10 % prarodičů některý z typů pomoci neposkytuje kvůli svému zaměstnání, 7 % z důvodu jiných povinností a 2 % kvůli péči o někoho jiného. Dalších 8 % pak necítí zájem o takovou pomoc ze strany rodičů vnoučete. Naopak pouze 5 % takový typ podpory nepovažuje za součást své prarodičovské role a 2 % deklarovala nezájem takovou péči vnoučatům, resp. službu dětem poskytovat. Z druhé strany tato zjištění podporuje i negativní korelace mezi indexem prarodičovských činností a věkem respondenta (Pearsonovo $r = -0,18$; $p < 0,01$), který je zároveň silným korelátem věku potomka ($r = 0,80$) a (tím i) věku vnoučat ($r = 0,66$). S narůstajícím věkem vnoučete mají totiž potřeba i zájem o prarodičovskou péči tendenci klesat.¹¹

Podíl nepotřebnosti péče deklarované ze strany vnoučat a/nebo jejich rodičů se projevuje i v odpovědích na otázky, které směřovaly k představám o časové dynamice náplně *prarodičovské role* v kvalitativních rozhovorech. Přes velké zjednodušení na základě omezeného množství rozhovorů můžeme říci, že zatímco mužské představy byly spojeny spíše s očekáváním prohloubení vzájemného vztahu, neboť vyšší věk vnoučat v kombinaci se zachováním zdraví prarodiče otevírá možnosti pro větší paletu společných aktivit (u aktivních seniorů a senio-

¹¹ Tento vztah vzájemné potřeby pomoci se ale může znovu objevit ještě v pozdějších životních fázích, tedy až za věkovou hranicí našeho současného vzorku, na rovině vztahu dospělé vnouče (s vlastním dítětem) a praprarodič (viz např. citace Alžběty výše).

rek), a tedy intenzivnější prožívání prarodičovské role *skrze* výkon jiných aktivit, u žen se objevoval strach z nenaplnění role, z *performativního prázdna*, které může nastat (či již nastalo u nich samých nebo je pozorují ve svém okolí). Se stárnutím vnoučat se jejich potřeba péče zmenšuje a „mají jiné zájmy“ než čas strávený s prarodiči, zejména pokud se tito ve výkonu role blíží spíše modelu „typická babička“ [srov. Mills 1999]. Performativní (rolové) prázdno (*performative void*) může částečně připomínat typ „nepřítomného prarodiče“ u Hasmanové Marhánkové a Štípkové [2014], je zde ovšem významný rozdíl spočívající v obrácené perspektivě: nejedná se o chybějící prarodiče, kteří svou roli z různých důvodů nevykonávají (zde se v typologii projevuje spíše pohled matek než babiček), ale naopak o chybějící nebo málo potřebné příjemce péče, o vnoučata.¹²

A tak zatímco u vymezování dědečkovské role se se stárnutím vnoučat pojila očekávání otevření dalšího pole aktivit, u babičkovské role se někdy objevoval strach z utlumení vztahu či přímá zkušenost s omezením kontaktu (spojováno s ranou pubertou).¹³ Jestliže je vztah k vnoučeti určen především primární péčí o ně, pak stárnutí vnoučete implikuje omezení tohoto způsobu vykonávání role; pokud je výkon role spojován spíše s rozvojovými aktivitami volnočasového charakteru, pak stárnutí vnoučete otevírá další možnosti sdíleného času a role je s jeho zvyšujícím se věkem (přínejmenším dočasně) prohlubována. Všimněme si, že se odklonem od péče otvírá prostor pro aktivity realizované v mezigeneračním tandemu, které by bylo z pohledu seniora možné označit i jako *mezigeneračně sdílené aktivní stárnutí*. Časová asynchronie těchto změn u babiček a dědečků navíc poskytuje rámec komplementaritě výkonu prarodičovství v páru, jak jsme to viděli u podpory manželů svým manželkám v pozici pečujících babiček, resp. podpory „mužských“ aktivit formou vytváření zázemí babičkami.

Dodejme, že performativní prázdno v roli může být zažíváno také v jiných kontextech či z jiných důvodů – například kvůli prostorové vzdálenosti (rodina žije v cizině či v jiné části republiky), omezením styku rodiči dětí či tlakem jiných osob („bývalá manželka“) atp. Může mít také podobu nenaplnění prarodičovské role z důvodu bezdětnosti. Prarodičovství pak není existující rolí, která zůstává performativně nenaplněna, ale může být přesto obecně vnímána jako role připsaná určitému věku či životnímu období. I zde však existují alternativní cesty, jak se ke společensky očekávaným a osobně vysoce hodnoceným výkonům rolí přiblížit (viz např. institut „náhradní babičky“ [Souralová 2012]).

¹² Různé podoby prarodičovských rolí u žen popsaly Hasmanová Marhánková a Štípková [2014], když na základě rozhovorů s babičkami a jejich dcerami rozlišily dále role „babička jako zaměstnání“, „babička na telefonu“, „babička jako vynucená pomoc“ a „babička jako návštěvy“.

¹³ V tomto kontextu je zajímavé vnímání narození dalšího vnoučete, při němž nedochází k pocitu zvýšení zátěže v roli, ale je vnímáno jako kontinuita role orientované na jiného jedince.

Závěry a diskuse

Základní analýza rolových setů, jejichž jsou mladí senioři a seniorky držitelé a držitelkami, přinesla zjištění, že role prarodiče má v tomto kontextu speciální postavení. Je rolí přinášející největší radost, rolí, ve které se člověk cítí dobře a která je jen v relativně malém podílu zdrojem starostí. Platí to zejména, pokud ji hodnotíme jako roli oddělenou od role rodičovské, což se ale, jak nás upozornili zejména účastníci kvalitativní části výzkumu, z pohledu sociální reality jeví do jisté míry jako empirický konstrukt. Často jsou totiž tyto role funkčně a co do výkonu habituálně propojeny. Význam prarodičovství v životních drahách mladých seniorů je podtržen i zjištěním, že se jedná o jednu z rolí, kterou je obtížné sladit s ostatními rolemi, resp. rolovými nároky. Jedním z důvodů v pozadí může být i fakt, že téměř polovina výběrového souboru podporuje „tradiční“ postoj, že babičky jsou tu od toho, aby poskytovaly intenzivní péči o vnoučata. Vzhledem k tomu, že se s tímto postojem méně ztotožňují mladší a vzdělanější respondenti, je otázkou, zda se jedná o generačně vázaný trend, který bude v budoucnosti oslabován zvyšující se vzdělaností stárnoucích kohort, anebo význam prarodičovství sleduje vlastní věkovou dynamiku v návaznosti zejména na věk vnoučat a s ním spojenou dynamiku potřeby věnované péče. Byť v tomto konkrétním případě jdou tyto dva trendy proti sobě: mladší prarodiče mají spíše malá vnoučata s intenzivnější potřebou péče, starší prarodiče, kteří vidí svoji roli jako silněji provázanou s péčí, už mohou mít spíše odrostlá vnoučata. I tento trend je však dynamický v důsledku změn ve fertilitním chování mladších žen.

Jak ukazují i naše data z obou částí šetření, intenzita péče nevykazuje lineární trend, ale v čase se mění, klesá, mizí a znovu se objevuje. Za jeden z přínosů naší studie tak lze považovat i vytyčení konceptu rolového prázdna (*performative void*). Rolové prázdno je vnímáno (resp. anticipováno) s obavami, přestože prizmatem teorie přetížené role by se spíše mělo jednat o uvolnění z vyčerpání a otevření „okna příležitosti“ pro zapojení se do jiných rolí. Při komplexním pohledu proto na významu získává hledání jemné rovnováhy. Zatímco přetížení je důsledkem konkrétních rozhodnutí v kontextu specifických rodinných a strukturálních podmínek, performativní rolové prázdno je spíše otázkou působení vnějších podmínek v kontrastu k vlastním rozhodnutím a vůli, např. v důsledku velké prostorové vzdálenosti vnoučat, rodinných vztahů, kdy partneři v roli péči nevyžadují, odmítají, či dokonce odpírají, nebo typ poskytované péče neodpovídá očekáváním, nejčastěji u popsaneho nesouladu mezi „nabídkou“ primární péče a „poptávkou“ společných aktivit.

Z toho, co jsme viděli ve výsledcích, lze odvodit, že prarodičovství je skutečně alternativou k rolím, které zejména veřejný a politický diskurz označují jako role aktivního stárnutí, resp. seberozvojové role. Jinými slovy, rodina je přibližně stejně důležitá pro prarodiče i mladé seniory bez vnoučat, ale pokud jste prarodiči, mimorodinné role pro vás nemají takový význam jako právě prarodičovství. Prarodičovskou roli a její výkon lze zároveň považovat za nadřazenou pojmovou kategorii pro aktivity, které bychom za jiných okolností jako seberealizační ozna-

čili a pod deštník aktivního stárnutí zahrnuli. Identifikovali jsme však zajímavé genderové souvislosti, a to, podobně jako Dubas [2001], jak v deklarovaných preferencích a komparativní důležitosti významu rolí (*role meaning*), tak také u jejich performativní stránky, podoby jejich všedního vykonávání (*role performance*). V pozorované diverzitě vykonávání rolí lze nalézt společné rysy, které ukazují rozdílný genderový obsah a (ne)překrývání jednotlivých rolí: ženy vykonávají své prarodičovství především (nikoliv nutně) jako primární péči (dokonce jako formu rozpomenutí se na vlastní mateřství), a pokud ne, i tak svoji roli takto rámují a často srovnávají s normativním očekáváním oné „typické babičky“ – tedy babičky pečující tak, jak to vyžadují malé děti. Důležité je, že výkon této role je často jasně oddělen od rolí jiných a je s nimi obtížněji propojitelný, neboť způsob výkonu pečující prarodičovské role vyžaduje vlastní čas, prostor a pozornost. U dědečků se naopak setkáváme s performativním naplňováním role spíše než skrze péči *skrze práci* (typicky práci na zahradě, kutilství) a sdílení volného času (především sport), přičemž obojí je spojeno s určitým typem předávání znalostí a dovedností, jak dobře ilustruje v textu uvedený příklad pana Otty [srov. též Patschová 2014]. Výkon role se v tomto případě odehrává více skrze společně strávený čas orientovaný na starší děti (předškolního, ale především školního věku) a jeho oddělení od výkonu jiných rolí (manžel, člověk, který se vzdělává, aj.) je v čase a prostoru spíše neostré. Srovnajme také, že zatímco dědečkové spíše „vyučují“, mentorují, intenzivněji „pečující“ babičky častěji deklarovaly, že jsou to ony, kdo se učí novým věcem.

Podle výzkumu Eurobarometru *Active Ageing 2012* hrají starší lidé ve svých rodinách významnou roli (62 % souhlasných odpovědí). Současně si i poměrně velký podíl respondentů (29 %) přeje, aby seniorská úloha v této oblasti ještě zesílila, anebo přinejmenším zůstala na současné úrovni (54 %). Na následnou otázku: „Nakolik si myslíte, že lidé starší 55 let přispívají v naší společnosti v následujících oblastech?“ pak většina českých respondentů v podobném duchu odpověděla, že jsou velkými přispěvateli jako poskytovatelé finanční podpory v rodině (59 %) a zejména poskytovatelé péče o vnoučata (65 %). Jejich přínos je tedy v těchto ohledech zřetelně rozpoznán a ve veřejném mínění také ceněn. Dlužno ovšem podotknout, že tyto podíly jsou vesměs o něco nižší, než je evropský průměr, v případě poskytování péče o vnoučata dokonce o celých 17 p. b. Vzhledem k relativnímu zastoupení ostatních uvedených hodnot se ale spíše zdá, že čeští respondenti jsou v hodnocení přínosu seniorů obecně skeptičtější než jiní Evropané, nikoliv že by nutně čeští prarodiče poskytovali méně péče než prarodiče např. na Slovensku (82 %) nebo ve Švédsku (78 %). To ostatně empiricky potvrzuje i Hamplová [2014], Jappens a Van Bavel [2012] nebo Hank a Buber [2009]. A uvádí-li Havighurst [1954: 309], že „žít sociální roli znamená vyhovět očekáváním společnosti a vyhovění těmto očekáváním obvykle přináší jak společenské ocenění (*approval*), tak osobní spokojenost“, pak to naše data i toto citované šetření Eurobarometru pro případ prarodičovství potvrzují. Prarodičovství je nejen rolí přinášející největší radost mladým seniorům, a zejména seniorkám, ale záro-

veň patří mezi ty role, které jsou nejčastěji jako seniorské rozeznávány a oceňovány. Z našich dat vyvstávají indicie, že prarodičovství může sloužit jako pozitivní zdroj životní spokojenosti plynoucí z vlastnictví role i v závislosti na různých situačních kontextech, jako jsou např. určité partnerské konstelace. Podobné závěry reprodukují ve své přehledové stati i Wilton a Davey [2006] a dospěli k nim i Chen a Liu [2012], kteří testovali vliv prarodičovské péče na zdraví prarodičů. V jejich studii se například projevil i vliv městského vs. venkovského prostředí, které by – vzhledem k existenci typizovaných figur „venkovské“ a „městské“ babičky a vyšší deklarované frekvenci aktivit ve větších sídlech – bylo do budoucna zajímavé hlouběji prostudovat i v našem kulturním prostředí.

Jako každá empirická studie komplexního tématu se i ta naše musela vypořádat s několika omezeními. Byť se v případě kvantitativních dat jedná o reprezentativní soubor pro danou populaci, omezená velikost vzorku nám vždy nedovoluje zkoumat vztahy mezi proměnnými do takových podrobností, jak by to bylo potřeba. Například zjištění o podílech respondentů angažovaných v určité formě péče by bylo vhodné testovat i v dalších, jemnějších členěních, například dle intenzity péče, úplnosti rodiny, zdravotního stavu prarodiče, dítěte i vnoučat atp. Na obecnější rovině se jedná o témata, kterým budeme věnovat pozornost ještě v dalších studiích, pro detailnější testování těchto vztahů však bude pravděpodobně nutné provést studie nové. Z pohledu hodnocení rolových setů představuje výzvu i jejich komplexita a variabilita, která je v případě prarodičovství násobena nutností použít generační a genderový vztahový pohled [Hagestad 2006]. Dalším krokem by tak mělo být hledání vztahu a směru vlivu mezi významy prarodičovské role a jejím výkonem pro různé typy prarodičů a vztahových kontextů.

V úvodu jsme reprodukovali varování Timonen a Arber [2012], že ideály aktivního stárnutí nemusí být slučitelné s rozsáhlým poskytováním péče o vnoučata. V tomto textu jsme ukázali, že prarodičovská role je rolí velmi obsáhlou, naplňovanou, realizovanou a vykonávanou širokou škálou aktivit, z nichž mnohé ideály aktivního stárnutí obsahují – návštěva divadel, výlety, mezigenerační vztahy budované skrze sdílení u společného jídla atd. Jinými slovy, prarodičovství je aktivní stárnutí, nebo přinejmenším pravděpodobnost, že člověk bude stárnout „aktivně“, významně posiluje. Jeho přidanou hodnotou jsou navíc mezigenerační rolé interakce, které samotný koncept aktivního stárnutí rozšiřují jak na kohortní, tak na generační ose [Biggs, Lowenstein 2011]. Prarodičovství tak má své místo mezi diskurzem aktivního stárnutí, zejména, ale zdaleka nejen, v kontextu třetího věku a k němu vztážených politik, realizovaných v reakci na demografické stárnutí evropských populací.

LUCIE VIDOVIČOVÁ je socioložka s dlouhodobým zájmem o sociologii věku a stárnutí. Pracuje v Ústavu populačních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v.v.i.

LUCIE GALČANOVÁ je socioložka věnující se sociologii města a bydlení a kulturní gerontologii. Pracuje v Ústavu populačních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.

MARCELA PETROVÁ KAFKOVÁ je socioložka a věnuje se problematice stárnutí společnosti a aktivního stárnutí. Pracuje také v Ústavu populačních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.

Literatura

- Active Ageing: A Policy Framework*. 2002. Geneva: World Health Organisation.
- Avramov, D., M. Mašková. 2003. *Active Ageing in Europe*. European Population Paper Series No. 12. Strasbourg: Council of Europe.
- Biggs, S., A. Lowenstein. 2011. *Generational Intelligence. A Critical Approach to Age Relations*. London: Routledge.
- Crawford, M. 1981. „Not Disengaged: Grandparents in Literature and Reality, an Empirical Study in Role Satisfaction.“ *The Sociological Review* 29 (3): 499–519, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-954X.1981.tb00764.x>.
- Drew, L., M. Silverstein. 2004. „Inter-generational Role Investments of Great-grandparents: Consequences for Psychological Well-being.“ *Ageing & Society* 24 (01): 95–111, <http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X03001533>.
- Dubas, J. S. 2001. „How Gender Moderates the Grandparent-Grandchild Relationship A Comparison of Kin-Keeper and Kin-Selector Theories.“ *Journal of Family Issues* 22 (4): 478–492, <http://dx.doi.org/10.1177/019251301022004005>.
- Dudová, R. 2013. „Genderové souvislosti reformem důchodového systému v ČR.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 14 (2): 56–66.
- Goode, W. J. 1960. „A Theory of Role Strain.“ *American Sociological Review* 25: 483–496, <http://dx.doi.org/10.2307/2092933>.
- Green, M. T. 2012. *Motherhood, Absence and Transition: When Adult Children Leave Home*. Burlington, VT: Ashgate Publishing, Ltd.
- Hank, K., I. Buber. 2009. „Grandparents Caring for Their Grandchildren: Findings from the 2004 Survey of Health, Ageing, and Retirement in Europe.“ *Journal of Family Issues* 30 (1): 53–73, <http://dx.doi.org/10.1177/0192513X08322627>.
- Hagestad, G. O. 2006. „Transfers between Grandparents and Grandchildren: The Importance of Taking a Three-generation Perspective.“ *Zeitschrift Für Familienforschung* 18 (3): 315–332.
- Hamplová, D. 2014. „Hlídkání vnoučat českými prarodiči v mezinárodním srovnání.“ *Data a výzkum – SDA Info* 8 (1): 25–40, <http://dx.doi.org/10.13060/23362391.2014.8.1.111>.
- Hasmanová Marhánková, J. 2010. „Proměny prarodičovství v kontextu představ aktivního stáří.“ Pp. 11–26 in *Sociologica-andragogica 2009*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hasmanová Marhánková, J. 2013. *Aktivita jako projekt*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hasmanová Marhánková, J., M. Štípková. 2014. „Typologie prarodičovství v české společnosti – faktory ovlivňující zapojení prarodičů do péče o vnoučata.“ *Naše společnost* 12 (1): 15–26.
- Havighurst, R. 1954. „Flexibility and the Social Roles of the Retired.“ *American Journal of Sociology* 59 (4): 309–311, <http://dx.doi.org/10.1086/221362>.

- Hubatková, B., M. Kreidl, Z. Žilinčíková. 2015. „Proč rozvedení dědečkové pečují méně často o svá vnoučata?“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 51 (5): 783–814.
- Chen, F., G. Liu. 2012. „The Health Implications of Grandparents Caring for Grandchildren in China.“ *The Journals of Gerontology. Series B, Psychological Sciences and Social Sciences* 67 (1): 99–112, <http://dx.doi.org/10.1093/geronb/gbr132>.
- Charmaz, K. 2006. *Constructing Grounded Theory*. London: Sage Publications.
- Jappens, M., J. Van Bavel. 2012. „Regional Family Cultures and Child Care by Grandparents in Europe.“ *Demographic Research* S11 (4): 85–120, <http://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2012.274>.
- Jiříčka, J. 2013. „Senior budoucnosti: pilně se vzdělává, podniká a nestraní se lidí.“ iDnes.cz [online]. Mafra, a.s. [cit. 9. 1. 2015]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/strategie-starnuti-seniori-dp4-/domaci.aspx?c=A130213_135510_domaci_jj.
- Kapteyn, A., J. P. Smith, A. van Soest. 2009. *Life Satisfaction* [online]. Rochester, NY: Social Science Research Network [cit. 5. 5. 2015]. Dostupné z: <http://papers.ssrn.com/abstract=1508438>.
- Katz, S. 2000. „Busy Bodies: Activity, Ageing, and the Management of the Everyday Life.“ *Journal of Ageing Studies* 14 (2): 135–152, [http://dx.doi.org/10.1016/S0890-4065\(00\)80008-0](http://dx.doi.org/10.1016/S0890-4065(00)80008-0).
- Kaufman, G., G. H. Elder, Jr. 2003. „Grandparenting and Age Identity.“ *Journal of Aging Studies* 17 (3): 269–282, [http://dx.doi.org/10.1016/S0890-4065\(03\)00030-6](http://dx.doi.org/10.1016/S0890-4065(03)00030-6).
- King, V., G. Elder. 1997. „The Legacy of Grandparenting: Childhood Experiences with Grandparents and Current Involvement with Grandchildren.“ *Journal of Marriage and the Family* 59 (Novmeber 1997): 848–859.
- Mason, J., V. May, L. Clarke. 2007. „Ambivalence and the Paradoxes of Grandparenting.“ *The Sociological Review* 55 (4): 687–706, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-954X.2007.00748.x>.
- Mills, T. L. 1999. „When Grandchildren Grow Up: Role Transition and Family Solidarity among Baby Boomer Grandchildren and Their Grandparents.“ *Journal of Aging Studies* 13 (2): 219–239, [http://dx.doi.org/10.1016/S0890-4065\(99\)80052-8](http://dx.doi.org/10.1016/S0890-4065(99)80052-8).
- Mlčoch, L. 2014. *Ekonomie rodiny v proměnách času, institucí a hodnot*. Praha: Karolinum.
- Muller, Z., H. Litwin. 2011. „Grandparenting and Psychological Well-Being: How Important Is Grandparent Role Centrality?“ *European Journal of Ageing* 8 (2): 109–118, <http://dx.doi.org/10.1007/s10433-011-0185-5>.
- Neuberger, F. S., K. Haberkern. 2013. „Structured Ambivalence in Grandchild Care and the Quality of Life among European Grandparents.“ *European Journal of Ageing* 11 (2): 171–181, <http://dx.doi.org/10.1007/s10433-013-0294-4>.
- Ogg, J., S. Renaud. 2012. „Social Inclusion of Elders in Families.“ Pp. 89–107 in T. Scharf, N. Keating (eds.). *From Exclusion to Inclusion in Old Age: A Global Challenge*. Bristol: Policy Press, <http://dx.doi.org/10.1332/policypress/9781847427731.003.0006>.
- Patschová, N. 2014. „Dědečkové vs. babičky. Prarodičovství v kontextu aktivního stárnutí.“ *Sociální studia* 3: 51–73.
- Perek-Białas, J., A. Ruzik, L. Vidovičová. 2006. „Active Ageing Policies in the Czech Republic and Poland.“ *International Social Science Journal* 58 (190): 559–570, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2451.2008.00655.x>.
- Petrová Kafková, M. 2012. „Vliv věku a pohlaví tazatele a respondenta na náročnost výběrového šetření v seniorské populaci.“ *Data a výzkum – SDA info* 6 (2): 113–127.
- Petrová Kafková, M. 2013. *Šedivější hodnoty?* Brno: Munipress, <http://dx.doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-6310-2013>.
- Petrová Kafková, M. 2014. „Péče o vnoučata v současnosti: evidence na základě dat SHARE 2010.“ *Fórum sociální politiky* 8 (3): 9–14.

- Powdthavee, N. 2011. *Life Satisfaction and Grandparenthood: Evidence from a Nationwide Survey* [online]. Rochester, NY: Social Science Research Network [cit. 5. 5. 2015].
Dostupné z: <http://papers.ssrn.com/abstract=1906172>.
- Rabušicová, M., L. Kamanová, K. Pevná. 2012. „Mezigenerační učení: učit se mezi sebou v rodině.“ *Studia paedagogica* 17 (1): 163–182, <http://dx.doi.org/10.5817/sp2012-1-10>.
- Reilly, M. D. 1982. „Working Wives and Convenience Consumption.“ *Journal of Consumer Research* 8 (4): 407–418, <http://dx.doi.org/10.1086/208881>.
- Reitzes, D. C., E. J. Mutran. 2004. „Grandparent Identity, Intergenerational Family Identity, and Well-being.“ *The Journals of Gerontology. Series B, Psychological Sciences and Social Sciences* 59 (4): S213–219, <http://dx.doi.org/10.1093/geronb/59.4.S213>.
- Rosow, I. 1967. *Social Integration of the Aged*. New York: Free Press.
- Sieber, S. D. 1974. „Toward a Theory of Role Accumulation.“ *American Sociological Review* 39 (August): 567–578, <http://dx.doi.org/10.2307/2094422>.
- Somary, K., G. Stricker. 1998. „Becoming a Grandparent: A Longitudinal Study of Expectations and Early Experiences as a Function of Sex and Lineage.“ *The Gerontologist* 38 (1): 53–61, <http://dx.doi.org/10.1093/geront/38.1.53>.
- Souralová, A. 2012. „Vietnamské rodiny a jejich české chůvy: Vzájemná závislost v péči o děti.“ *Sociální studia* 9 (3): 31–50.
- Strauss, A. L., J. M. Corbin. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.
- Sýkorová, D. 2007. *Autonomie ve stáří. Kapitoly z gerontosociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Timonen, V., S. Arber. 2012. „A New Look at Grandparenting.“ Pp. 1–24 in S. Arber, V. Timonen (eds.). 2012. *Contemporary Grandparenting. Changing Family Relationships in Global Contexts*. Bristol: Policy Press.
- Thomas, J. 1990. „The Grandparent Role: A Double Bind.“ *The International Journal of Aging and Human Development* 31 (3): 169–177, <http://dx.doi.org/10.2190/80J9-FGK7-2966-QHCB>.
- Vidovičová, L. 2014. „Potřeba nové konceptualizace rodinné politiky s ohledem na stárnutí společnosti.“ *Fórum sociální politiky* 7 (3): 2–9.
- Vidovičová, L. 2015. „The Expected, Perceived, and Valued Social Roles of Older People: A Secondary Analysis of European Surveys.“ Příspěvek přednesený na konferenci *Building an Evidence Base for Active Ageing Policies: Active Ageing Index and Its Potential*. Brusel, 16. 4. 2015.
- Walker, A. 2006. „Active Ageing in Employment: Its Meaning and Potential.“ *Asia-Pacific Review* 13 (1): 78–93, <http://dx.doi.org/10.1080/13439000600697621>.
- Watson, T. J. 2008. „Managing Identity: Identity Work, Personal Predicaments and Structural Circumstances.“ *Organization* 15 (1): 121–143, <http://dx.doi.org/10.1177/1350508407084488>.
- Wellard, S. 2012. „Older People as Grandparents: How Public Policy Needs to Broaden Its View of Older People and the Role they Play within Families.“ *Quality in Ageing and Older Adults* 13 (4): 257–263, <http://dx.doi.org/10.1108/14717791211286922>.
- Wilton, V., J. Davey. 2006. *Grandfathers – Their Changing Family Roles and Contributions*. Wellington: Victoria University of Wellington.
- Zaidi, A. et al. 2013. *Active Ageing Index 2012: Concept, Methodology and Final Results*. Vienna: European Vienna Center.